

Druhá světová válka na Kosovu

Jugoslávie se poté, co státním převratem v noci z 26. na 27. dubna 1941 odmítla možnost přistoupit k Paktu tří, velice brzy rozpadla jako domeček z karet. Dne 6. dubna 1941 zaútočilo na jihoslovanský stát bez vyhlášení války hitlerovské Německo. K němu se vzápětí přidala Itálie, na výsledku bleskové války se přiživily i Bulharsko a Maďarsko. Kapitulací jugoslávské armády 17. dubna 1941 mizí královská Jugoslávie z mapy Evropy. O rozdělení válečné kořisti jednali ministři zahraničí Itálie a Německa Galeazzo Ciani a Joachim von Ribbentrop ve Vídni 22. dubna 1941. Oblasti bývalého tzv. Jižního Srbska si podělili tak, že Metochie, Drenica, Prizrenská kotlina a západní Makedonie s centry v Debru a Struze se dostaly do italské okupační zóny. Kosovo nejprve obsadili Němci, ale po dvou měsících jeho centrální část přenechali taktéž Italům. Německo si jako výraznou surovinovou základnu ponechalo pouze oblast severního Kosova s Mitrovicí, Vučitrnem a Podujevem. V dubnu 1942 ještě z tohoto svého záboru vydělilo dolinu řeky Lim od Kosovské Mitrovice na západ (s poměrně kompaktním srbským osídlením), kterou přenechalo do italského záboru.

Další německý spojenec, Bulharsko, získal kromě větší části Makedonie také východní část Kosova: díl gnjilanského okresu, Vitinu, oblast v okolí Kačaniku¹⁸³ a také Preševo s okolím v jižním Srbsku, osídlené převážně albánským obyvatelstvem. Novým rozdělením jugoslávských oblastí obývaných albánským obyvatelstvem se tak otevřela cesta k fašistickému řešení kosovské otázky.

Německá část Kosova sice formálně zůstala v držení srbského protektorátu, který Němci vytvořili z centrálního Srbska, avšak moc vlády jeho Němci jmenovaného správce, armádního generála Milana Nediće,¹⁸⁴ jehož jižní jugoslávská armáda zakončila své neslavné působení během

183 Viz např. TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve válce a revoluci 1939-1945*. Praha 2008, s. 295.

184 Milan Nedić (1878-1946), armádní generál, jenž s německým svolením v okupovaném Srbsku sestavil tzv. vládu národní spásy (29. srpna 1941). Nedićovi se podařilo např. zrušit do té doby platné německé nařízení, že za jednoho zabitého německého vojáka bylo popraveno sto srbských rukojmí. Vojenské jednotky Nedićovy vlády na sebe po potlačení komunistického povstání v západním Srbsku převzaly tíhu boje s komunistickými partyzánskými oddíly. Ty poté v Srbsku skutečně prakticky neexistovaly. Srbsko proto muselo být v roce 1944 komunistickou Národně osvobozenou armádou v podstatě dobyt. Sám Nedić, vyhraněný antikomunista, bral svoji roli, podobně jako Emil Hácha, jako „oběť pro národ“. Zpočátku se dokonce snažil o spolupráci s jugoslávskou exilovou vládou, tajnými kanály byl ve styku také s nekomunistickou odbojovou organizací generála Dragoljuba Mihailoviće. Nedićova vláda ale na druhé straně byla spoluodpovědná za vyhlazení srbských Židů. Nedićovi se

dubnové německé ofenzívy právě na Kosovu, na toto území od počátku příliš nezasahovala. Německá část Kosova byla začleněna do Drinské protektorátní bánoviny, do níž byl kromě kosovských okresů Vučitrn, Kosovská Mitrovica a Podujevo zahrnut ještě okres Novi Pazar. Pro Albánce bylo v rámci této bánoviny rezervováno místo zástupce bána, funkci okresních náčelníků v kosovských okresech zastávali výhradně Albánci, jejichž zástupci naopak byli příslušníci některé z tamních menšin. V obvodech, v nichž měli Albánci většinu, obsazovali také místo ředitele daňové správy, měli i možnost kontroly školského systému. Srbská protektorátní vláda sice po německé okupační správě požadovala, aby do srbského protektorátu zahrnuta celé Kosovo a Metochii, to už ovšem Němci po vídeňské dohodě nemohli udělat, ani kdyby chtěli.¹⁸⁵

Italská okupační správa vyšla vstříc touze větší části albánské společnosti po naplnění myšlenek Prizrenské ligy a vytvoření Velké Albánie. Oblasti Kosova a Metochie pod svojí správou spolu s částmi Černé Hory obývanými Albánci (Plav, Gusinje, Rožaje, Tuzi a Ulcinj) tak připojila k Albánii. Tu okupovala již od 7. dubna 1939, kdy ji také propojila personální unií s italským státem. Akt připojení území Kosova¹⁸⁶ a širšího okolí Debru a Strugy pod správu kolaborantské albánské vlády stvrzuje dekret Benita Mussoliniho z 29. června 1941. Mussolini v červnu 1941 také přislíbil, že se součástí Velké Albánie stane i řecký severní Epir (alb. Çamurie), k tomu však už nedošlo a oblast severního Epiru zůstala pod přímou italskou vojenskou správou.¹⁸⁷ Z bývalého území jugoslávského státu tak bylo k Albánii připojeno kolem 12 000 km² území s téměř milionem obyvatel. Na základě zákona z 8. října 1941 byli všichni obyvatelé připojeného území považováni za občany Albánie.¹⁸⁸

Po celou dobu války existoval také tlak albánských předáků, a do kapitulace Itálie i snaha italských okupačních úřadů, aby byl k území Velké Albánie připojen i německý kosovský zábor. V čele těchto snah stál nám již známý bývalý poslanec prvního jugoslávského parlamentu Ferhat beg Draga, jenž v červenci 1941 zakládá spolu s podobně smýšlejícími albánskými představiteli *Národní svaz Albánců* (Lidha populore Shqiptare), který „loboval“ nejen za uvedený cíl, ale i za rozšíření Velké Albánie směrem k Niši, Novému Pazaru a o další části Černé Hory a Makedonie,

podařilo před koncem války uprchnout do Rakouska. Byl ale spojenci zatčen a v roce 1946 předán do Jugoslávie. Během vyšetřování spáchal sebevraždu.

185 Viz mj. PETRANOVIĆ, Branko: *Srbija u Drugom svetskom ratu*. Beograd 1992, s. 247.

186 V dekretu se implicitně používá pojem Kosovo, přičemž se ale rozumí také Metochie. Je to prakticky první případ, kdy je toponymem Kosovo pojmenována celá oblast budoucí autonomie.

187 *Jugoslavija 1918-1988*, s. 488-499.

188 BOROZAN, Djordje: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svijetskom ratu*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara* 3. Zagreb 2001, s. 354.

nezahrnuté do stávajících hranic. Myšlenky svazu v terénu prosazovala nově založená složka albánského četnictva s téměř 1 000 příslušníky.¹⁸⁹

V třetí části Kosova, patřící do bulharského záboru, se, na rozdíl od Makedonie, kde probíhala tvrdá bulharizace a srbští kolonisté byli odtud vysídlováni podobně jako z Kosova (viz dále), bulharské jednotky chovaly mírně, dokonce i přátelsky k srbskému obyvatelstvu a neutrálně k obyvatelstvu albánskému.

Srbská historiografie obvykle hovoří o tom, že většina albánského obyvatelstva na území italského záboru byla zcela ovládána politikou Velké Albánie. K tomu by bylo zapotřebí dodat - vzdělanější většina. Rolnické masy spíše viděly skutečnost, že okupační moc udělila obyvatelstvu některá práva, jež jim minulý režim odpíral či nedokázal zajistit: formální možnost národního sebeurčení, používání národních symbolů, místní samosprávu, školy s vyučováním v mateřském jazyce a další. Proto byl nový režim přijat vcelku jako zlepšení situace, jako šance, umožňující „volněji dýchat“. Navíc, na rozdíl od německé a bulharské zóny, docházelo v italské části Kosova a Metochie k poměrně dynamickému ekonomickému rozvoji. Okupační správa zadávala a vyhlášovala veřejné práce, bylo otevřeno několik nových dolů, subvencemi byl podporován obchod obilím. Na druhou stranu ale také, ve snaze získat na svou stranu bývalou osmanskou aristokracii, obnovila italská správa jistou formu rolnické závislosti na begovských rodinách, čímž odstranila jeden z mála výdobytků, jež prostým albánským rolníkům přinesla vláda královské Jugoslávie. Podle dekretu o „pětině“ tak od konce roku 1941 museli bývalí poddaní (čifčijové), usazení na begovské půdě (čiftliku), dávat pátý díl (sic!) svých zemědělských produktů vlastníkům velkostatků, jejichž práva byla zrušena agrární reformou v roce 1919.¹⁹⁰ Na druhé straně ovšem přinesla tato regresivní záležitost i jistá pozitiva. Část místních begů totiž zaštiťovala ve vlastním zájmu obyvatelstvo, které považovala za své poddané, a z tohoto důvodu např. z území centrálního Kosova nedocházelo k vystěhovalectví rolnických starousedlých srbských rodin. V podstatě tedy není divu, že v nově připojených zemích byly italské pozice a také kolaborace nepoměrně silnější než v samotné Albánii.¹⁹¹

Kosovo i další oblasti, které byly Italy připojeny k Albánii, tak ovládali kolaboranti z řad albánského obyvatelstva nebo později, po kapitulaci Itálie, také nacionalistické odbojové organizace. Albánská reprezentace však v žádném případě nebyla jednotná. Upozorňuje na to již instruktor ÚV KSJ u albánských komunistů Miladin Popović, jenž ve zprávě z kon-

189 BOROZAN, Dj.: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svijetskom ratu*, s. 362. Jednotka albánského četnictva byla později, v únoru 1942, paradoxně organizačně inkorporována do ozbrojené formace Nedićovy vlády - Srbské státní stráže, což ovšem nic nezměnilo na její podstatě.

190 POPOVIĆ, N.: *Otvoreno o ekonomiji Kosova i Metohije*, s. 56.

191 TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939-194*, s. 316.

ce prosince 1941 uvádí, že „*mezi nacionalisty existují různé směry: anglický, německý, italský, republikánský, zogistický a nacionalistický*“.¹⁹² Zvláště přitom zdůrazňuje iredentistický proud tvořený Kosovským výborem, jenž byl po rozbití Ahmedem Zogu a emigraci jeho přeživších příslušníků do Itálie na albánském území znovu obnoven po italské okupaci Albánie. Vedení výboru bylo z Tirany posláno do Kosovské Mitrovice a Prištiny, aby své „dobrodince z Říma a Berlína“ neustále přesvědčovalo, že je Albánii nutno organizovat v hranicích bývalých tureckých vilájetů – tedy rozšířit ji ve smyslu cílů první Prizrenské ligy, jež jako tzv. Arnautluk, albánské etnické území v rámci osmanské říše, označovala vilájety janinský, skadarský, kosovský a bitoljský, značně ovšem přesahující albánský etnický prostor.¹⁹³ Albánské dobrovolnické ozbrojené oddíly tzv. vullnetarů se také snažily tuto politiku prakticky provádět vpády na vlastní srbské území. Na hranicích se srbským protektorátem proto docházelo ke stálým střetům mezi jejich oddíly a tzv. „legálními“ četníky. To byli naopak příslušníci srbských ozbrojených čet organizovaní Kostou Milovanovičem Pečancem, známým vojvodou z dob první světové války, kteří se dali do služeb generála Nediće a na hranicích Velké Albánie se srbským protektorátem se snažili vpádům vullnetarů bránit.¹⁹⁴

Po kapitulaci Itálie, 8. září 1943, obsadily Velkou Albánii ve velice krátké době německé síly. Ani zdaleka však neměly dostatek prostředků a především vojenských oddílů k tomu, aby mohly celou nepřehlednou a hornatou oblast vojensky zabezpečit. Kontrolovaly proto prakticky pouze strategická místa, hospodářská centra a hlavní komunikace, na zbytku území se spoléhaly na jednotky albánské kolaborace. Německé úřady přitom zdůrazňovaly svoji „osvobozeneckou roli“. Tvrdily, že Albánii vlastně zbavily italské okupace a v tomto směru také rozhodly na základě doporučení svých expertů o „obnovení albánské samostatnosti v předcházejících hranicích protektorátu Velké Albánie“.¹⁹⁵ Ve vládě tohoto nového „samostatného“, ve skutečnosti však Němci okupovaného státu, který nebyl uznán dokonce ani německými spojenci,¹⁹⁶ hráli značnou roli právě kosovští Albánci – jako premiér v ní působil Rexhep Mitrovica, jeden z mála členů Kosovského výboru, který přežil čistky krále Zoga, dále ing. Xhafer Deva a další.

V úzké souvislosti s novým vývojem v Albánii je nutno vidět také vznik druhé prizrenské ligy. Stalo se tak na zasedání zástupců kosovských Albánců 16.–19. září 1943. Jako svoje sídlo zvolila liga záměrně Kosovskou Mitrovici, která v důsledku německé neústupnosti zůstávala i nadále mimo hranice vysněného velkoalbánského státu. Liga vznikala

192 BOROZAN, Dj.: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svjetskom ratu*, s. 359.

193 Tamtéž, s. 360.

194 PETRANOVIĆ, B.: *Srbija u drugom svjetskom ratu*, s. 249.

195 Viz např. *Dějiny Albánie*, s. 402.

196 Tamtéž, s. 403.

s podobnými cíli jako její předchůdkyně. Ligistickým ideologům se jednalo o upevnění albánských pozic na Kosovu a v Metochii, o etnicky čisté Kosovo v rámci hranic Velké Albánie, prvořadým úkolem byl samozřejmě také boj proti nepřátelským ideologiím a odbojovým organizacím, zejména proti resistenci komunistické.¹⁹⁷ Předsedou ústředního výboru ligy se stal Rexhep Mitrovica, jehož později kvůli vytížení v albánské vládě vystřídal Bedri Pejani a naposledy Xhafer Deva. Bedri Pejani v dopise zaslaném prostřednictvím německého prizrenského velitelství veliteli jednotek SS Heinrichu Himmlerovi tvrdil, že liga je schopna povolát do zbraně 150 000 mužů ochotných se bit s „srbsko-černoohorskými partyzány“ a bránit albánskou věc, a tím pomáhat i věci německé, pomůže-li jim ovšem Říše s vyzbrojením.¹⁹⁸ Bylo to samozřejmě přehnané tvrzení. Jediná síla, o kterou se mohla liga opírat, bylo několik z dřívějšíka vyzbrojených dobrovolnických oddílů albánské mládeže - zmiňovaných již vullnetarů. Na podporu ligy byl koncem listopadu 1943 zformován v Kosovské Mitrovici tzv. Kosovský pluk o počáteční síle 800 mužů,¹⁹⁹ jenž se podílel především na potlačování komunistického odboje.

Pomoci s obranou území a „německé věci“ měla také vznikající 21. (albánská) horská SS divize Skanderbeg. Založena byla za pomoci 13. (bosenské) horské divize SS Handžár, jejíž jeden pluk, složený z kosovských Albánců, byl z této divize převelen jako jádro nově vytvářené složky. Divize sídlila v Prizrenu a její členové se rekrutovali z oblasti Peče, Prizrenu, Prištiny a také z Debru a Tetova, částečně i z albánských oblastí jižního Srbska. Působila v sestavě německého armádního sboru se sídlem v Tiraně. Divize se však potýkala s velkým dezertérstvím, neboť albánští dobrovolníci, vychováni v bojových kačackých tradicích, se jen těžko přizpůsobovali vojenskému drilu a taktice pravidelné armády. Přesto se její bojeschopné části zapojily do bojové činnosti, při níž nešetřily ani civilní obyvatelstvo. V akci známé jako Andrijevičká operace (Draufgenger) měli příslušníci divize zmasakrovat 428 civilistů. Divize na podzim 1944 ustupovala s Němci směrem k Mariboru, 1. října 1944 měla mít cca 4 000 mužů, z nichž ovšem již jen menší část tvořili Albánci.²⁰⁰

197 Kosovsko-albánský komunistický předák a předseda jugoslávského prezidia z let 1986-1987 Sinan Hasani v souvislosti s druhou ligou upozorňuje i na náboženský aspekt organizace. Ligu totiž založili a v jejím vedení byli pouze muslimští Albánci. Hasani tvrdí, že liga byla vlastně panislámská (a tedy ve skutečnosti zaměřená i proti Albáncům katolické a pravoslavné víry). Podle jejího ideologa Xhafera Devy mělo hnutí směřovat k vytvoření islámské Albánie. HASANI, Sinan: *Osnivanje izdajničke lige*. Politika 7. března 1986, s. 17. Citováno podle JEVTIĆ, Mirosljub: *Islam i Jugoslavija*. In: Jugoslovenska država 1918-1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 562.

198 *Bedri Pejani - Hitleru*. In: Jugoslavija 1918-1988, s. 665-667.

199 BOROZAN, Dj.: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svjetskom ratu*, s. 366.

200 Viz např. 21. *Waffen-Gebirgs-Division der SS „Skanderbeg“ (albanische Nr. 1)*. <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/100>

Koncem léta 1944, kdy již bylo zřejmé, že německá přítomnost na Balkáně bude mít jen krátké trvání, vyhlásilo vedení druhé prizrenské ligy všeobecnou mobilizaci na obranu etnických hranic Velké Albánie. Na území Kosova tak působily silné oddíly albánské milice vytvořené Xhaferem Devou, ústup Němců zajišťovaly i skupiny vullnetarů či oddíly nacionalistické odbojové organizace Balli Kombëtar v síle několika tisíc mužů. Posledním útočištěm těchto oddílů byly albánské hory severovýchodně od Skadaru, odkud vedly guerillovou válku proti partyzánům a sovětsko-bulharským osvobozeneckým jednotkám.

Na osvobození Kosova se podílely síly Národně osvobozené armády Jugoslávie, Národně osvobozené armády Albánie a Bulharské armády. Ta se, po vstupu Rudé armády do Bulharska a státním převratu 9. září 1944, zařadila po bok vítězících spojenců a změnila se z okupační armády na vojsko osvobozené. Oblast byla protifašistickými spojenci obsazena mezi 5. říjnem a 20. listopadem 1944.²⁰¹

Trpký osud kolonistů

Většina srbských kolonistů byla po pádu Jugoslávie a obsazení území italskými okupačními vojsky a jeho připojení k Albánii z Kosova a Metochie násilně vystěhována a částečně i povražděna. Hlavní část vyhnanců musela opustit své domovy připojené k italskému záboru bezprostředně po změně státoprávních poměrů, v období praktického bezvládní, kdy oblast ještě nebyla plně začleněna do nové správy a obsazena italským četnictvem a vojskem. Násilí se nejvíce týkalo venkovského osídlení, ve městech, kde byly italské posádky, se kolonisté mohli cítit bezpečněji. Proto se také shromažďovali v Peći, Prištině aj. v blízkosti stanic italských karabiniérů, kde měli zajištěnu jakousi ochranu. Pomoc utečencům ovšem poskytovali i albánští usedlíci katolické víry. Např. ve velké vesnici Zlokučan, v níž se shromažďovali utečenci z Drenice, si jednotlivé albánské katolické rodiny rozebíraly srbské uprchlíky do svých domů.²⁰² Z těchto dočasných shromaždišť poté, co bylo zřejmé, že se do svých vesnic nebudou moci vrátit ani po uklidnění počáteční anarchie, odcházeli kolonisté buďto na srbské správní území, nebo do Černé Hory. Předpokládá se, že mezi dubnem a červencem 1941 z Metochie uprchlo 75 % všech Černohorců, usazených

201 Vedení ligy závčas z Kosova uprchlo do Vídně, kde vytvořilo tzv. Kosovskou skupinu. Xhafer Deva zde kolem sebe shromáždil přední nacionalisty - mj. i Mídhata Frashëriho či prvního předsedu vlády Velké Albánie Shefqeta Vërlaciho. Někteří z nich po válce pracovali v britských tajných službách.

202 ANTONIJEVIĆ, Nenad: *Stradanje srpskog i crnogorskog civilnog stanovništva na Kosovu i Metohiji 1941. godine*. In: Dijalog povjesničara-istoričara 8. Zagreb 2004, s. 356.

zde po válce.²⁰³ Vypuknutí protiitalského povstání v Černé Hoře v červenci 1941 situaci černoohorských osadníků ještě zhoršilo, neboť většinu mužů, kteří by se potenciálně mohli přidat na stranu povstalců, italské úřady internovaly a později také zaměstnávaly na nucených pracích (budování cest v Albánii apod.).²⁰⁴

Zprávy z této doby hovoří o šikanování a mučení místního srbského obyvatelstva s jediným cílem, jímž bylo jeho vystěhování. Uskutecnila se také akce shromažďování zbraní. Mezi kolonisty se hodně zbraní dostalo ve 30. letech, kdy jim je rozdělovala jugoslávská vláda. Zbraně ale měli také Srbové starousedlíci, kteří je, podobně jako Albánci, považovali za součást osobní integrity. Podobná akce se bude později, v 50. letech 20. století, naopak uplatňovat vůči albánskému obyvatelstvu. Akce s sebou nesla samozřejmě zatýkání, bití, a dokonce i vraždy. Jak poznamenal P. Dželetović Ivanov, jediná záchrana se za této situace jevila v útěku, protože bylo zřejmé, že tato a podobné akce tak brzy nepřestanou.²⁰⁵ Některé údaje přitom hovoří až o 10 000 zavražděných příslušnících srbského etnika v prvních měsících po pádu Jugoslávie a nastolení italské správy.²⁰⁶ Tyto údaje do jisté míry potvrzují i záznamy v té době nově jmenovaného italského civilního komisaře Carla Umiltá, jenž si zapsal, po cestě mezi Djakovicí a Pečí, že neviděl obec, kde by „jediný dům měl střechu; všechno bylo spáleno... všude se válela bezhlavá těla mužů a žen“.²⁰⁷

V Srbsku založila vláda Milana Nediće Komisaríát pro utečence a vystěhovalce, který se staral o jejich rozmisťování. Postavení uprchlíků v Černé Hoře, zmítané navíc od července 1941 povstáním a občanskou válkou, bylo výrazně horší než situace utečenců v Srbsku.²⁰⁸ Podle německých zdrojů mělo být v únoru 1942 z Metochie na území Kosovské Mitrovice, která byla v německém záboru, v němž k vyhánění docházelo jen v omezené míře, a to pouze tam, kam nezasahovala německá okupační moc, dislokováno 40 000 uprchlíků z Metochie, dalších 20 000 se pak nacházelo ve studenickém okrese, hlouběji na území okupovaného Srbska. V dubnu 1942 již utečenecký komisaríát v Bělehradě registroval 70 000 uprchlíků!

203 BOROZAN, Dj.: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svijetskom ratu*, s. 357.

204 Tamtéž.

205 DŽELETOVIĆ IVANOV, Pavle: 21. SS-divizija Skenderbeg. Beograd 1987, s. 39-43. Citováno podle *Jugoslavija 1918-1988*, s. 489.

206 Většina prací, operujících s tímto číslem (např. Radoslav GAČINOVIĆ: *Otimanje Kosova i Metohije*, Beograd 2004, s. 40; Slavenko TERZIC: *Kosovo Serbian Issue and the Greater Albania Project*. <http://www.kosovo.net/terzic2.html> aj.) vychází ze zprávy Serge KRIZMANA: *Massacre of the innocent Serbian population, committed in Yugoslavia by the Axis and its Satellite from April 1941 to August 1941*, zveřejněné v jeho publikaci *Maps of Yugoslavia at War*, Washington, 1943.

207 TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939-1945*, s. 293. Tejchman cituje podle díla S. AVRAMOVA: *Genocide in Yugoslavia*. Beograd 1995, s. 186.

208 ANTONIJEVIĆ, N.: *Stradanje srpskog i crnogorskog civilnog stanovništva na Kosovu i Metohiji 1941. godine*, s. 357.

V době po pádu Itálie začalo docházet k druhé vlně vystěhovávání srbského a černohorského obyvatelstva, tentokrát již i z oblastí do té doby vystěhovalectvím nezasažených, nebo zasažených pouze okrajově, včetně samotné Mitrovice. Za kolonisty začali být zhusta označováni i starousedlíci. Podle zprávy německého úředníka z 25. dubna 1944 bylo od ledna 1941 do dubna 1944 donuceno k vystěhování 40 000 Srbů, dalších 30 000 se mělo hlásit v kanceláři v Prištině. Budou-li albánské praktiky pokračovat, postěžoval si úředník, je třeba počítat s dalšími 150 000.²⁰⁹ Vystěhovalci byli německými úřady shromažďováni v utečeneckých střediscích na Kosovu, v nichž dostávali vystěhovalcké pasy. Od října 1943 do konce dubna 1944 pak z táborů vyjížděly pravidelné vlakové transporty do Srbska. Vzhledem k neustále se zvyšujícímu přílivu uprchlíků musel tehdejší německý zmocněnec pro Balkán Hermann Neubacher albánskou kolaborantskou vládu důrazně upozornit, aby anarchii zastavila s tím, že Německo již další vysídlování Srbů nebude tolerovat.²¹⁰ Poslední utečenecký transport odejel z Uroševce 5. srpna 1944.²¹¹

Celkový počet utečenců z Kosova je pouze těžko určit, tím spíše, že zejména v německém záboru se utečenci v klidnějších dobách na své grunty vraceli, aby byli opět vyháněni. Odhady se pohybují mezi 40 000–100 000 běženců. Čísly se navíc, jako obvykle, často manipuluje. Nenad Antonijević uvádí se své práci, že z italského záboru mělo uprchnout 70 000 obyvatel srbské a černohorské národnosti, z nichž největší část do konce roku 1941.²¹² Djordje Borozan, původem černohorský historik zabývající se srbsko-albánskými vztahy, hovoří o tom, že během válečných událostí bylo z Kosova a Metochie vystěhováno nejméně 50 000 kolonistů a kolem 20 000 starousedlíků.²¹³ V jiné práci poukazuje na vystěhování 60 000 srbských a černohorských obyvatel.²¹⁴ Maximalistické a propagandně zveličené odhady v dílech srbské národovecké produkce hovoří o tom, že jen do roku 1942 bylo z oblasti vystěhováno kolem 100 000 Srbů a Černohorců,²¹⁵ a jen v Metochii spáleno 1 600 jejich domů.²¹⁶

209 TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939-1945*, s. 486.

210 NEUBACHER, Hermann: *Sonderauftrag Südost 1940-1945*. Göttingen 1956, cit. podle BOROZAN, Djordje: *Albanci u Jugoslaviji u Drugome svijetskom ratu*, s. 366.

211 BOROZAN, Djordje: *Albanci u Jugoslaviji*, s. 367.

212 Tamtéž, s. 367.

213 Tamtéž, s. 368.

214 BOROZAN, Djordje: *Jugoslavija i Albanija u 20. veku*. In: *Jugoslovenska država 1918-1998*. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 208.

215 MARKOVIĆ, Mihailo: *Problem Kosova. Srpsko pitanje*. Beograd 1991, s. 211. Citováno podle FOLIĆ, Milutin: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941-1945*. In: *Jugoslovenska država 1918-1998*. Beograd 1999, s. 692.

216 ŠEKULOVIĆ, Dragoljub - STOJIMIROVIĆ, Slavoljub - GIGOVIĆ, Ljubomir: *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*. Globus (Beograd) 35(2004), č. 29, s. 10.

Odboj a partyzánské hnutí na Kosovu a Metochii

Odboj na Kosovu a v Metochii byl prakticky zcela záležitostí Komunistické strany Jugoslávie a jejích partyzánských oddílů. Nekomunistický odboj v této oblasti byl marginální.²¹⁷ Na počátku války ovšem měly všechny místní organizace Komunistické strany Jugoslávie na tomto území 270 členů. Pouze dvě desítky z nich ale tvořili etničtí Albánci,²¹⁸ a to ještě mnozí byli ve skutečnosti emigranty z Albánie. Samotná komunistická historiografie upozorňovala na to, že největší vliv měli komunisté mezi kolonisty na území Metochie,²¹⁹ dále pak jen mezi jedinou „dělnickou masou“ na Kosovu – v dolech v Trepči. Větší organizace KSJ proto pracovaly pouze v Metochii. Nejstarší z nich byla založena v prosinci 1931 v Peči a do založení Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii v roce 1937 byla také pověřena řízením ostatních složek – organizací v Prizrenu a Djakovici. Na Kosovu měli komunisté svoji organizaci od srpna 1934 v Kosovské Mitrovici. Buňka v Prištině byla vzápětí po svém vzniku odhalena a rozbita.²²⁰ Albánské vesnice byly pro KSJ zcela uzavřené, představovaly „malé pevnosti, kam se neodvažovali ani málopočetní komunisté albánské národnosti“.²²¹

Poté, co hitlerovská vojska napadla 21. června SSSR, vydala Kominternu příkaz do té doby nečinným evropským komunistickým organizacím k zapojení se do protinacistického odboje. KSJ, v jejímž čele stál od roku 1936 profesionální revolucionář a funkcionář Kominterny Josip Broz zvaný Tito (v Kominterně známý jako Walter), vyzvala vzápětí k ozbrojenému povstání. Strana, která prakticky během celého trvání předválečné Jugoslávie působila v ilegalitě a měla tedy s činností v podzemí bohaté zkušenosti, dokázala velice brzy zorganizovat řadu partyzánských oddílů, které v počátcích své činnosti dosáhly značných úspěchů. V západním Srbsku se jim dokonce podařilo obsadit velké území s centrem v městě Užice a vytvořit tzv. Užickou republiku, jež měla

217 Branko PETRANOVIĆ uvádí ve své práci *Srbija u Drugom svetskom ratu* údaj o tom, jak kapitán Jovan Miladinović, emisar nekomunistického odboje vedeného generálem Dragoljubem Mihailovićem, procházel v létě 1942 Kosovem a Metochií s cílem získat srbské obyvatelstvo pro četnické hnutí a nakonec musel ve své zprávě konstatovat, že četnici zde svoji věc ztratili, neboť obyvatelstvo bylo masově organizováno komunistickou stranou, v Uroševci a okolí dokonce prý z 96%! (s. 250).

218 Z později známých jmen to byli např. Ali Shukriu, Fadil Hoxha, Mehmet Hoxha, Xhavit Nimani, Ymer Pula aj.

219 Na druhé straně ovšem, jak uvidíme, byli kolonisté šmahem odsuzováni jako poslušný nástroj velkosrbské hegemonistické buržoazie a po válce jim byl znemožňován návrat do původních kolonií.

220 HADRI, Ali: *Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine i njeno učešće u NOB Jugoslavije*. In: *Iz istorije Albanaca*. Beograd 1969, s. 198. Také *Kosovo - Kosova nekad i danas - dikur e sot*. Priština 1973, s. 195n.

221 PETRANOVIĆ, B.: *Srbija u Drugom svetskom ratu*, s. 249.

všechny znaky a projevy budoucí komunistické diktatury a přetrvala německé útoky celých 67 dní. Po porážce Užické republiky byli partyzáni ze Srbska vytlačeni. Těžiště komunistického odboje se poté přeneslo do Bosny a Hercegoviny, kde partyzáni svedli mezi lety 1942–1944 řadu těžkých bojů, přestáli několik německých ofenziv a postupně vytvořili zocelenou Národně osvobozenickou armádu Jugoslávie (NOAJ),²²² jejíž úspěchy rozhodly o dalším osudu poválečné Jugoslávie.

V Srbsku nadále působila pouze nekomunistická odbojová organizace, uznaná exilovou královskou vládou jako tzv. Jugoslávské vojsko ve vlasti. V jejím čele stál plukovník, později generál Dragoljub „Draž“ Mihailović, jenž rezistenci založil na tradičním způsobu balkánského odboje – organizaci ozbrojených čet, vázaných svým působením na rodný kraj. Proto se také tomuto odboji říká odboj četnický. Pro svůj poměrně vyhraněný nacionalismus zůstal tento odboj až na výjimky omezen pouze na srbské etnikum, zatímco komunisté dokázali oslovit celé široké spektrum jugoslávských národů a národností. Četnici jako monarchisté byli vesměs antikomunisticky ladění a oba odboje se po počáteční nesmělé spolupráci dostaly na větší části území bývalé Jugoslávie do krvavého konfliktu. Četnický odboj, těšící se zpočátku přízni západních spojenců, se pro svoji malou bojovou aktivitu vůči okupantům dostal nakonec do izolace, jež jej přivedla dokonce i ke spolupráci se srbskými kolaborantskými jednotkami a s koncem války, v souvislosti s tlakem komunistických partyzánů, i k místní spolupráci s německými jednotkami.

K projevům odbojové činnosti došlo také na Kosovu a v Metochii. Zejména pozdější kosovská komunistická ikonografie ale toto vystoupení nepřiměřeně glorifikovala a značně přeceňovala. Partyzánské hnutí zde sice vzniklo, místní komunistická organizace však hned na počátku utrpěla těžké ztráty vystěhováním kolonizačního živlu, z něhož pocházela celá řada komunistických aktivistů. Většinu členů partyzánského hnutí i tak činili Srbové a Černohorci, počet aktivně zapojených kosovských Albánců nepřesahoval v počátcích několik desítek.²²³ Sedmého července 1941 byl v oblasti založen tzv. Vojenský výbor, jehož hlavními před-

222 Partyzánské komunistické vojsko vznikalo postupně v průběhu války z jednotlivých partyzánských oddílů. Jako den založení Národně osvobozenické armády je považován 21. prosinec 1941, kdy byla zformována První úderná proletářská brigáda. V listopadu 1942 pak vedení komunistického odboje v čele s J. Brozem Titem z partyzánských oddílů formuje Národně osvobozenickou armádu Jugoslávie (srb. i char. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, NOVJ). V březnu roku 1945, po reorganizaci a masové mobilizaci mužů z osvobozených území, byl tento korpus, i v souvislosti s tím, že se stal oficiálním vojskem Demokratické federativní Jugoslávie (DFJ), přejmenován na Jugoslávskou armádu (JA, srb. i char. Jugoslovenska armija). V roce 1951, k desátému výročí svého založení, je jugoslávské vojsko přejmenováno na Jugoslávskou lidovou armádu (JLA, srb. i char. Jugoslovenska narodna armija, JNA) a s tímto názvem také nakonec vstupuje jako komunistický pohrobek do složitějšího období rozpadu Jugoslávie.

223 PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd 1981, s. 253.

staviteli se stali Boris Vukmirović, Mitar Radusinović a Pavle Brajović. První partyzánský oddíl, tzv. Rudá diverzní skupina, provedl 30. července nepříliš zdařilou diverzi na průmyslovou lanovku v dole Trepča. Poté jako celek přešel ke kopaonické partyzánské skupině, založené 7. srpna a složené sice zejména z horníků z dolů v Trepči, nicméně působící již v Srbsku. Od té doby až prakticky do podzimu 1944 se na dnešním území Kosova a Metochie žádné partyzánské akce větších rozměrů neuskutečnily. Vedení KSJ si nepříznivou situaci v oblasti uvědomovalo a orientovalo se spíše na politickou práci. Vznikaly tak sítě odborů tzv. národněosvobozenického fondu, které pracovaly na shromažďování materiální pomoci a propagovaly komunistické národněosvobozenické hnutí. Takovéto odbory registrovala KSJ od konce roku 1941 v Peći, Vitimirici, Kosovské Mitrovici, výhradně však mezi srbským obyvatelstvem. Partyzánské oddíly, pokud zde v následujícím období vznikaly, působily prakticky výhradně v hraničních oblastech. Často se jednalo o tzv. týlové oddíly, poskytující zázemí bojovníkům z Novopazarského sandžaku a z vlastního Srbska. U Prištiny byl v říjnu 1941 založen Kosovský partyzánský oddíl, vzniklo i několik dalších malých partyzánských oddílů, které se ale z větší části omezily na obranu srbských a černohorských vesnic proti útokům albánským quislingů, jednalo se tedy spíše o jakousi domobranu.²²⁴

Odbojové hnutí popularitu u albánského obyvatelstva nezískalo. Na tomto stavu nic nezměnila ani komunistická agitace, že po válce získají Albánci všechna práva, která jim byla upřena v královské Jugoslávii. To ve chvíli, kdy správa oblasti byla zdánlivě pevně v albánských rukou a srbské a černohorské obyvatelstvo v postavení bezprávné menšiny, nemohlo znamenat u převážné části národa vůbec nic.

Několik albánských oddílů však přece jenom vzniklo. První albánský oddíl, pojmenovaný po padlém veliteli partyzánské čety v jižním Srbsku Zenelu Ajdinim, byl založen 17. srpna 1942. V tomto oddílu bylo organizováno i několik Srbů a Černohorců, kteří však museli umět albánsky a nosit albánský oděv, zejména typické geleshe - bílou plstěnou pokrývku hlavy s pěticípou hvězdou podšitou ovšem albánskou vlajkou.²²⁵ Zřejmě nejvýznamnějším bojovým úspěchem tohoto oddílu byl útok na italskou kolonu přesouvající se mezi Prištinou a Prizrenem, při němž zahynulo 21 italských vojáků a velitel prizrenské policie.²²⁶ Po této akci byly zformovány dva další oddíly, a to Emin Duraku (v lednu 1943), pojmenovaný po jednom ze zakladatelů komunistického hnutí na Kosovu a Metochii, a Šarplaninský oddíl (květen 1943). Na Šar planině byl také zformován dočasný vrchní štáb NOAJ pro Kosovo a Metochii, jehož velitelem byl

224 TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939-1945*, s. 402.

225 PETRANOVIĆ, B.: *Srbija u Drugom svetskom ratu*, s. 251.

226 HADRI, A.: *Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine i njeno učešće u NOB Jugoslavije*, s. 202.

ustanoven Fadil Hoxha,²²⁷ komisařem Predrag Ajtić²²⁸ a jeho zástupcem Pavle Jovićević.²²⁹ Partyzánské oddíly složené převážně z kosovsko-metochijských občanů vznikly také v sousední Makedonii. Pojmenovány byly podle zavražděných kosovských komunistických funkcionářů Boro Vukmirović a Ramiz Sadiku. Působily pak v rámci tzv. První makedonsko-kosovské brigády. Pozoruhodné jméno si zvolili pro svůj oddíl albánští partyzáni z Djakovice, Peći a Prizrenu, působící ale taktéž mimo území Metochie, v horách tzv. Djakovické Malésie. Pojmenovali jej podle vůdce albánské iredenty a jedné z nejvýznamnějších osobností Kosovského výboru, Bajramu Currim, který sice byl údajně ve styku s Leninem, s komunistickou ideologií ale neměl nic společného! Samotný název oddílu tedy jednoznačně poukazyval na to, že myšlenka Velké Albánie nebyla cizí ani albánským partyzánům. Koncem roku 1943 mělo v partyzánských oddílech původem z Kosova a Metochie působit 600 bojovníků, podíl albánského obyvatelstva mezi nimi však není zřejmý.²³⁰

Další jednotky vznikaly až s blížící se frontou, v létě roku 1944, nicméně i v nich byl podíl albánského obyvatelstva malý a nepomohla ani skutečnost, že při osvobozování oblasti se vyznamenávaly dvě brigády komunistické Národně osvobozené armády Albánie.

227 Fadil Hoxha (1916–2001), rodák z Djakovice, po uzavření djakovického gymnázia v roce 1929 odchází s Eminem Duraku do Albánie, kde pokračuje ve studiu na skadarském gymnáziu, odkud je vyloučen kvůli revoluční činnosti. Poté se zapsal na vyšší učitelskou školu v Elbasanu, i zde ale zakládá komunistickou organizaci. Od roku 1941 působí na Kosovu a zároveň udržuje spojení mezi KSJ a albánskými komunisty. Jako politický komisař či velitel působil v partyzánských oddílech Zenel Ajdini a Emin Duraku. Později se stává jedním z velitelů Vrchního štábu Národně osvobozené armády Jugoslávie. V roce 1944 velel brigádám na území Kosova a Metochie. Po zavedení vojenské správy území (při povstání ballistů) v únoru 1945 zastává funkci zástupce velitele Kosova a Metochie. V socialistické Jugoslávii platil za hlavního představitele kosovských Albánců, jenž prošel všemi nejvyššími politickými i stranickými funkcemi (viz dále v textu).

228 Predrag Ajtić (1921–1979) pocházel ze staré srbské prizrenské rodiny. Od mládí příslušník komunistického hnutí. Do roku 1943, kdy se stal komisařem vrchního štábu, pracoval ilegálně v Prizrenu. Po válce byl organizačním tajemníkem Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Jugoslávii. Poté pracoval v diplomacii, kvůli kritice práce jugoslávské tajné policie byl odvolán z místa velvyslance v Bulharsku. Po bronském plénu ÚV SKJ (viz dále) byl rehabilitován. Stal se členem výkonného výboru Svazu komunistů Jugoslávie a předsedou Socialistického svazu pracujících Srbska (obdobou československé Národní fronty). Z politického života byl definitivně odstraněn při pádu tzv. liberálního vedení srbských komunistů v čele s Markem Nikezićem. Hovořil sedmi jazyky, mj. turecky a albánsky. Viz *Leksikon Narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941–1945*. Prva knjiga. Beograd 1980, str. 4–5.

229 *Kosovo – Kosova nekad i danas – đukur e sot*, s. 212.

230 *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963. Priština 1963, nestr.

Komunistický odboj v Albánii a Komunistická strana Jugoslávie

Pro objasnění dalšího vývoje událostí na Kosovu je nutno učinit odbočku právě o Národně osvobozené armádě Albánie a Komunistické straně Albánie (KSA), která vznikala pod bezprostředním vlivem KSJ a již pomáhali budovat a posilovat emisáři KSJ z kosovského oblastního výboru Miladin Popović²³¹ a Dušan Mugoša.²³² Historiografové jugoslávského komunistického hnutí se víceméně jednotně shodují na tom, že rozhodnutí o pomoci albánským komunistům při výstavbě jejich strany vynesl ÚV KSJ na popud Kominterny v září 1939. V Albánii totiž jednotná komunistická organizace před válkou a italskou okupací neexistovala, působilo zde pouze několik vzájemně znesvářených, víceméně komunistických, resp. marxis-

231 Černohorec Miladin Popović (1910–1945) byl jedním ze zakladatelů a vůdčích duchů KSJ na Kosovu a Metochii. Ve třicátých letech patřil k organizátorům stávek horníků a železničářů, v červnu 1936 stál za velkou demonstrací proti vládě Milana Stojadinoviće. Za své aktivity i pokus o ilegální opuštění státu na pomoc španělským republikánům byl několikrát vězněn. V červnu 1941, po okupaci Kosova a Metochie italskými fašisty, byl zatčen a internován v tábore ve vesnici Pequin u Elbasanu v Albánii, odkud se mu za pomoci albánských komunistů podařilo uprchnout. Jako zpočátku neoficiální delegát KSJ při Komunistické straně Albánie byl v září 1942 jedním z iniciátorů založení Vrchního štábu Národně osvobozené armády Albánie a poté i Antifašistické rady národního osvobození Albánie a Národního albánského výboru. Po osvobození Kosova a Metochie se stal politickým tajemníkem Oblastního výboru SKJ na Kosovu a Metochii. Zavražděn byl 13. března 1945 příslušníkem hnutí Balli Kombëtar. V roce 1946 byl in memoriam jmenován jugoslávským národním hrdinou. Popović byl jedním z těch jugoslávských komunistů, kteří prosazovali právo kosovsko-metochijských Albánců na sebeurčení a zastával názor, že by oblast měla být připojena k Albánii. Albánský komunistický vůdce Enver Hoxha jej ve svých pamětech označoval za svého blízkého přítele a jediného „upřímného“ zastávce „albánského lidu“ mezi jugoslávskými komunisty. M. TEJCHMAN vyslovuje v práci *Balkán ve válce a revoluci* domněnku, že právě pro své názory na poválečné uspořádání Kosova a Metochie, resp. za prosazování jejich přičlenění k Albánii, byl koncem léta 1944 ze své mise u ÚV KSA odvolán (s. 630). E. Hoxha dokonce tvrdí, že Popovićův nástupce u KSA Velimir Stojinčić usiloval o odvolání „likvidační“: Popović měl k jugoslávskému ÚV putovat pěšky, což by při jeho podlomeném zdraví a tehdejší situaci v Albánii znamenalo téměř jistou smrt, Hoxha mu proto prý i přes protesty nového jugoslávského komunistického zmocněnce zajistil letecký převoz s britskou misí. Srov. HOXHA, Enver: *The Titoites. Historical Notes*. Tirana 1982, s. 141–144. Pro internet připravil David J. Romagnolo v březnu 1999. <http://www.marx2mao.com/Other/TT82ii.html>. Popovićovo jmenování politickým správcem Kosova a Metochie však Hoxhovy názory do značné míry zpochybňují. Srov. také např. *Miladin Popović*. <http://sr.wikipedia.org> Přístup 7. září 2010.

232 Černohorec Dušan Mugoša (1914–1973) byl členem KSJ od roku 1934, roku 1940 zvolen do OV KSJ pro KaM. V roce 1941 odchází do Albánie. V roce 1943 se stává politickým komisařem I. albánské brigády. S osvobozením se vrací na Kosovo, kde byl nejprve zástupcem Miladina Popoviće, po jeho smrti přebíral jeho funkci. V letech 1956–1965 byl tajemníkem Oblastního výboru Svazu komunistů Srbska pro KaM, v letech 1960–1963 také předsedou oblastního parlamentu. Zastával i stranické funkce v ÚV SKJ.

ticko-leninských organizací – skupina Korça, Skadar, tzv. Skupina mladých a jiné, méně významné. Ještě v roce 1939 měl Oblastní výbor KSJ Kosova a Metochie navázat první kontakty se skupinou Skadar, v níž působili kosovští rodáci Fadil Hoxha a Emin Duraku.²³³ Ve dnech 11.–12. října 1941 se pak ve vesnici Vitimirica u Peče uskutečnilo setkání představitelů zmiňovaných tří albánských skupin a členů OV KSJ pro Kosovo a Metochii. Za kosovskou stranu se jednání zúčastnili Boris Vukmirović,²³⁴ Dušan Mugoša, Pavle Jovičević²³⁵ a Ali Shukriu.²³⁶ Na žádost delegátů ze skupiny Korça byl do Albánie vyslán hlavní organizátor kosovsko-metochijského komunistického hnutí Miladin Popović a spolu s ním také Dušan Mugoša, první tajemník kosovsko-metochijského oblastního výboru. Jugoslávští komunističtí delegáti pak v Tiraně přispěli k uspořádání zakládající schůze

-
- 233 Emin Duraku (1917–1942), rodák z Djakovice, v roce 1932 přechází s Fadiljem Hoxhou do Albánie, aby mohl pokračovat ve studiu v rodném jazyce. Z tiranského gymnázia byl vyloučen jako aktivista revoluční omladiny. Ve studiích pokračoval ve Skadaru, kde spoluzakládal komunistickou skupinu, za což byl i vězněn. Spolu s Fadilem Hoxhou odcházejí na zmíněné jednání na Kosovu. Na návrh Miladina Popoviće zůstává ve svém rodišti s cílem zapojit do odboje více kosovských Albánců. Zradou byl odhalen, těžce zraněn a na následky zranění pak 5. prosince 1942 umírá. Partyzánský oddíl, jenž byl na Kosovu zformován koncem prosince 1942, nesl jeho jméno. V roce 1952 byl jmenován in memoriam jugoslávským národním hrdinou. Viz např. *Emin Duraku*. <http://sr.wikipedia.org>. Přístup 7. září 2010.
- 234 Boris Vukmirović (komunistické krycí jméno Crni) (1912–1943), člen KSJ od roku 1933, v roce 1934 se stal tajemníkem místního komunistického odboru v Peči. Na zakládající schůzi Oblastního výboru pro Kosovo a Metochii v červnu 1937 byl zvolen jeho organizačním tajemníkem a poté i členem Zemského výboru KSJ pro Černou Horu, Sandžak a Kosovo a Metochii. Po zatčení Miladina Popoviće v červnu 1941 převzal funkci tajemníka Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii. Po okupaci oblasti vydával stranický list *Hlas lidu*. Sedmého dubna 1943, při cestě na schůzku s vyslancem ÚV KSJ Svetozarem Vukmanovićem, byl spolu s Ramizem Sadikuem raněn a zatčen a následně 10. dubna oba, údajně v objetí, zastřeleni. V dubnu 1945 byl prohlášen národním hrdinou Jugoslávie. V Prištině byl v 70. letech 20. století vybudován moderní sportovní komplex, který po obou národních hrdinech Jugoslávie nesl jméno *Boro i Ramiz*. Viz např. Boro Vukmirović, <http://sr.wikipedia.org>. Přístup 28. září 2010.
- 235 Pavle Jovičević (1910–1985), člen KSJ od roku 1931. Byl tajemníkem místního výboru KSJ pro Peč. V roce 1939 se stává členem Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii a od roku 1943 pak jeho tajemníkem. Jeden z organizátorů komunistického odboje v oblasti. Po válce poslanec srbského i federálního parlamentu, člen Rady federace (což byl od roku 1963 poradní orgán prezidenta a později Prezidia SFRJ, složený z významných a zaslužilých osobností KSJ, převážně nositelů titulu Národní hrdina Jugoslávie), v letech 1956–1960 předseda kosovsko-metochijského parlamentu.
- 236 Ali Shukriu (1919–2005), rodák z Kosovské Mitrovice, kde také působil jako tajemník místního výboru KSJ. V komunistické Jugoslávii zastával vysoké funkce v rámci kosovské autonomie, byl mj. v letech 1963–1967 předseda oblastní vlády a v roce 1981–1982, po demonstracích v roce 1981, „normalizačním“ předsedou kosovského prezidia. V dobách tzv. rotačního předsednictví po smrti J. Broze Tita zastával mezi 16. červnem 1984 a 15. červnem 1985 funkci předsedy ÚV SKJ.

Komunistické strany Albánie (KSA), která se uskutečnila 8. listopadu 1941.²³⁷ Do čela nově utvořeného dočasného ústředního výboru byl tehdy zvolen jako prozatímní tajemník mladý intelektuál s francouzským vzděláním Enver Hoxha. Nový výbor ze shromáždění vydal výzvu albánskému lidu k ozbrojenému vystoupení vůči okupantům. Miladin Popović a Dušan Mugoša zůstali delegáty KSJ při ÚV KSA až do poloviny roku 1944 a s albánskými „soudruhy“ organizovali ozbrojený odboj. V dubnu 1942 napsal Popović Titovi, že „*práce na popularizaci strany byla vyčerpávající, ale všude se o ní v současnosti ví...*“.²³⁸ V květnu 1942 pak Dušan Mugoša po 82 dnech dobrodružného putování přišel do Glamoče v Bosenské Krajině, kde tehdy sídlil hlavní štáb Národně osvobozené armády Jugoslávie a ÚV KSJ. V dopise, jenž nesl, žádá ÚV KSA, aby Kominternu prostřednictvím KSJ novou albánskou stranu oficiálně uznala. To se také stalo 12. září 1942. S Mugošou, který nesl Titovu odpověď albánským komunistům,²³⁹ se do Albánie vypravilo několik dalších osobností jugoslávského národně-osvobozenického hnutí – Blaže Jovanović jako delegát KSJ na připravovanou První zemskou konferenci KSA, která se uskutečnila ve vesnici

237 Své zásluhy ovšem Miladin Popović, alespoň podle vzpomínek Envera Hoxhy, nepřeceňoval. Na první zemské konferenci KSA měl zareagovat na chválu vyslance ÚV KSJ Blaže Jovanoviće, jenž jej označil za nejzáslušnějšího na vytvoření albánské strany, slovy o tom, že „*KSA vytvořili sami albánští komunisté,*“ a svoji roli označit jako internacionalistickou a bratrskou pomoc a podporu. HOXHA, E.: *The Titoites. Historical Notes*, s. 33. Hoxhova kniha samozřejmě nemůže sloužit jako objektivní pramen, události války v ní albánský komunistický diktátor zpětně hodnotil prizmatem roku 1948 a roztržky KSJ s Kominformou, sled popisovaných dějů je ale samozřejmě přesný. Všechny ostatní jugoslávské emisary v Albánii, zejména však Blažu Jovanoviće a Svetozara Vukmanoviće „Tempa“ (viz dále), a do jisté míry i Dušana Mugošu, označuje ve svých vzpomínkách za revizionistické titoisty, kteří se navíc chovali velice arogantně, na albánské komunisty pohlíželi jako na nesvéprávné, obviňovali je z levého či pravého sektarství a oportunistu a v podstatě pouze vyžadovali přesné plnění instrukcí zasláných vrchním štábem jugoslávského národně osvobozenického hnutí.

238 *Izveštaj Miladina Popovića CK KPJ od 21. maja 1942.* Citováno podle FOLIĆ, Milutin: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941-1945.* In: Jugoslovenska država 1918-1998. Beograd 1999, s. 692.

239 Tito v něm radil, že albánská strana z důvodu efektivního boje proti okupantům musí lépe pracovat s rolnickým obyvatelstvem, neboť na něm musí stát úderná síla jejich boje, posílá pokyny k organizování ozbrojených jednotek, nabádá, aby vycházeli ze „šestnáctiměsíčních bojových zkušeností“ jugoslávského národně osvobozenického boje. Radí dále, aby vstoupili v jednání s představiteli dalších liberálních a republikánských skupin a vytvořili Národně osvobozenickou frontu Albánie (což se mezitím již stalo) a zakládali orgány lidové moci na všech osvobozených i neosvobozených územích... Viz *Pismo J. B. Tita Centralnom komitetu Komunističke partije Albanije.* In: Jugoslavija 1918-1988, s. 577. E. Hoxha později v citované již knize *Titoisté* popisuje, že dopis, vzhledem k tomu, jak dlouho putoval, radil ve věcech, které již dávno byly vyřešeny, odmítá jeho vliv na organizaci albánské komunistické strany a stěžuje si na paternalistický tón, jímž je napsán.

Labinoti v březnu 1943, a vojenský instruktor Vojislav (Voja) Todorović. Vliv KSJ na albánskou stranu tak vzrůstal.²⁴⁰

KSA postupně zformovala vrchní štáb národněosvobozené armády a také první národněosvobozenou údernou brigádu. Podle jugoslávských pramenů měl mít velký podíl na vytvoření centrálních vojenských orgánů další z vůdčích mužů jugoslávského partyzánského odboje, Svetozar Vukmanović zvaný Tempo,²⁴¹ což však rozhořčeně odmítá především tehdejší tajemník KSA a později nedotknutelný albánský vůdce Enver Hoxha.²⁴²

Albánská komunistická strana jednala také s dalšími odbojovými subjekty a na její návrh byla v září 1942 v obci Peza založena nadstraničná Národně osvobozená fronta (NOF, alb. Lëvizjen Nacional Çlirimtare), jejímiž členy se stali také příslušníci dalších guerillových seskupení včetně promonarchistické odbojové organizace pod vedením významného odbojáře Abaze Kupiho.²⁴³ V NOF ovšem komunisté hráli vedoucí roli. Na osvobozených územích pak byly jako orgány NOF zakládány národněosvobozené rady. Jejich činnost měla řídit a koordinovat hlavní národně osvobozená rada, složená ze sedmi osob.²⁴⁴

Obdobou srbského nekomunistického četnického odbojového hnutí²⁴⁵ byla v Albánii nacionalisticky zaměřená organizace Balli Kombëtar, v níž měl důležité postavení syn zakladatele Prizrenské ligy Abdyla Frashëriho – Midhat, a také jeden z důležitých členů Kosovského výboru Rexhep Mitrovica. Její program byl republikánský (četníci ovšem byli monar-

240 E. Hoxha ovšem takováto tvrzení, jež se objevují zejména v pracích jugoslávských historiků, odmítá. Kontakty mezi oběma organizacemi byly ovšem skutečně zejména mezi lety 1943 a jarem 1944 velmi řídké a spíše náhodné.

241 FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941-1945*, s. 694.

242 HOXHA, E.: *The Titoites. Historical Notes*, s. 60-64.

243 *Dějiny Albánie*, s. 397.

244 HOXHA, E.: *The Titoites. Historical Notes*, s. 64. Hoxha v této souvislosti při jednání s B. Jovanovićem zdůrazňoval, že k tomuto kroku došlo o dva měsíce dříve, než se uskutečnilo shodně zaměřené shromáždění v Bihaći, jež se prohlásilo Antifašistickou radou národního osvobození Jugoslávie. Viz *The Titoites. Historical Notes*, s. 64.

245 Podle nejnovějších bádání se ukazuje, že byt mělo srbské a albánské nacionalistické hnutí diametrálně rozdílné náhledy na poválečné uspořádání albánského etnického prostoru, docházelo mezi nimi sporadicky k jednáním o spolupráci, zejména pokud šlo o potlačování partyzánských oddílů na Kosovu a v Metochii. M. Folić uvádí pokusy o jednání mezi černohorským četnickým vojvodou majorem Pavlem Djurišićem a bývalým politickým emigrantem a dlouholetým kritikem vlády krále Zoga, plukovníkem Muharemem Bajraktarim, jehož oddíly působily v severní Albánii. Spojení údajně udržoval vůdce četnické resistance generál Dragoljub Mihailović přes Djurišiće také s vlivným kosovsko-albánským politikem Xhaferem Devou, jedním z hlavních protagonistů velkoalbánské myšlenky, který byl ministrem a později i místopředsedou kolaborantské albánské vlády po kapitulaci Itálie a obsazení Albánie hitlerovci. Deva údajně v roce 1944 s Djurišićem vypracoval dohodu o společném postupu proti partyzánům. Viz FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941-1945*, s. 697.

chisté), ale také velkoalbánský. Šlo jí o vytvoření Albánie v „etnických hranicích“. Zpočátku bylo snahou albánských komunistů shromáždit v NOF všechny albánské odbojové složky. Ve vesnici Mukje poblíž města Kruji se proto 2. srpna 1943 předáci albánských komunistů a Národně svobozenecké fronty sešli s představiteli Balli Kombëtar a uzavřeli dohodu o společném postupu. Dohoda předpokládala vytvoření Výboru pro záchranu Albánie. Jako budoucí území Albánie v ní byl popsán tehdejší stav věcí, tedy hranice vytvořené po rozbití Jugoslávie a Řecka (prakticky tedy hranice Velké Albánie).

Proti podpisu tohoto dokumentu protestoval zejména Svetozar Vukmanović a svůj nesouhlas s ním vyjádřilo i vedení KSJ. Dohodu z Mukje tak nakonec vedení KSA muselo pod silným tlakem jugoslávských instruktorů odmítnout. Druhá konference NOF, konaná v Labinoti 4.-9. září 1943, tedy právě v době, kdy došlo ke kapitulaci Itálie (8. září), již zaujala nekompromisní postoj ke všem směrům, stojícím mimo NOF, tedy i vůči ballistům. Konference přijala usnesení, že k vytvoření jakékoli koalice může napříště dojít jen na základě programu NOF a jen tehdy, zapojí-li se organizace či politické skupiny stojící mimo frontu aktivně do boje proti okupačnímu režimu a uznají-li za jediné mocenské orgány v zemi Národně osvobozenecké rady. Od této chvíle ballisté jako organizace definitivně přešli do tábora protivníků. Ideologický spor mezi ballisty a později i dalšími nekomunistickými oddíly, včetně royalistických jednotek Abaze Kupiho, a NOF, resp. komunisty, nakonec i přes snahy britských služeb albánské odbojové složky opět přiblížit, přerostl v podobný ozbrojený meziodbojový konflikt jako na území Jugoslávie. Do tohoto boje již ale vstoupila NOF výrazně posílena: část italských vojáků a důstojníků z divize Firenze se po kapitulaci Itálie odmítla vzdát Němcům a své zbraně přenechala jednotkám albánské komunistické resistance, 1 500 jejich vojáků dokonce vstoupilo do partyzánské armády. Organizace Balli Kombëtar nakonec, podobně jako srbsští četníci, našla v obavě před zavlečením komunismu do země cestu i ke spolupráci s okupanty a jejich dosavadními pomahači.²⁴⁶

I přes usilovné protipartyzánské operace na počátku roku 1944, při nichž utrpěly albánské partyzánské oddíly značné ztráty, se oddíly NOF nepodařilo zničit (albánští komunisté hovoří o 1 000,²⁴⁷ německé prameny pak až o 3 000 padlých partyzánů).²⁴⁸ Dalo by se dokonce říci, že z boje vyšly posíleny. Německé jednotky po neúspěšné ofenzivě zaměřují svoji obranu pouze na významná města a nejbližší okolí, vnitrozemí střední Albánie je prakticky zcela v rukou odboje. V těchto podmínkách

246 Podle *Dějiny Albánie*, s. 403-406. Viz také TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939-1945*, s. 436.

247 HADRI, Ali: *Narodnooslobodilačka borba u Albaniji i prve godine posleratnog razvitka*. In: *Iz istorije Albanaca*. Beograd 1969, s. 226.

248 TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci*, s. 488.

se pak, po vzoru jugoslávského AVNOJ, konalo zasedání antifašistického národně osvobozenického kongresu ve městě Permët (24. května 1944), jehož výsledkem bylo mj. ustavení Antifašistické národně osvobozenické rady jakožto nejvyššího, v té době ovšem ještě alternativního, legislativního orgánu země. V jeho čele stál čtrnáctičlenný Antifašistický výbor národního osvobození Albánie (AVNOA), prakticky tedy prozatímní vláda, vedený Enverem Hoxhou.²⁴⁹ Ačkoli Albánii ještě stále oficiálně vedla kolaborantská vláda, začínalo být i vzhledem k mezinárodní situaci a vývoji na frontách zřejmé, kdo se stane budoucím pánem Albánie. AVNOA měl v té době k dispozici 35 000 bojovníků v reorganizované partyzánské armádě a v moci značnou část albánského území. Tento stav již nedokázala zvrátit ani poslední německá ofenzíva v květnu 1944. Do listopadu 1944 se albánským partyzánům podařilo osvobodit prakticky celou Albánii s výjimkou nepřístupných hor na severu, které drželi nacionalistické bojůvky. Hoxha tak mohl bez velkých obav poskytnout několik svých brigád na pomoc Titově armádě. Ty se pak podílely jak na osvobození Jugoslávie, tak na boji s kosovskou „kontrarevolucí“.

Povstání proti komunistické moci

Komunistická moc po osvobození Kosova a Metochie ovšem ani zdaleka neovládla celou oblast. Její značné části zůstávaly pod kontrolou albánských nacionalistických a antikomunistických odbojových organizací, jimž se, podle nejvýznamnější z nich – Balli Kombëtar²⁵⁰ – říkalo poněkud nepřesně ballisté, byť se jednalo také o malé části SS divize Skenderbeg, které neodešly s německými vojsky, příslušníky Kosovského pluku a zbytky vullnetrarů.²⁵¹ Nakonec se do povstání zapojily i masy kosovských Albánců, rekrutovaných po obsazení oblasti do Národněosvobozenické armády Jugoslávie.

Kosovsko-albánský historik odboje Ali Hadri hovoří o tom, že koncem roku 1944 mělo v rámci NOAJ působit devět kosovských brigád, jež spolu s partyzánskými oddíly čítaly 50 000 mužů, vesměs Albánců.²⁵² V referátu na zakládacím kongresu Komunistické strany Srbska (KSS), který se konal 8.–12. května 1945, zazněl vzhledem ke grémiu, jemuž byl

249 Tamtéž.

250 Předpokládá se, že v roce 1944 disponovala organizace Balli Kombëtar zhruba 10 000 ozbrojenci. Během povstání bylo ve zbrani kolem 15 000 „ballistů“, zdaleka ne všichni však byli členové této organizace. Viz COLIĆ, Mladenko: *Kolaboracija na tlu Jugoslavije u Drugom svestskom ratu*. In: Jugoslovenska država 1918–1998. Beograd 1999, s. 679.

251 BOROZAN, D.: *Albanci u Jugoslaviji*, s. 367.

252 HADRI, A.: *Narodnooslobodilačka borba u Albaniji i prve godine posleratnog razvitka*, s. 209.

určen, pravděpodobně velmi věrohodný údaj o tom, že v té době bylo mobilizováno přes 53 000 mužů, z nichž kolem tisícovky dezertovalo.²⁵³ Tento počet se zdá být, s ohledem na to, že oblast byla definitivně osvobozena teprve v listopadu 1944, až neuvěřitelný, resp. svědčí o skutečně masové mobilizaci, která se nemohla odehrávat na dobrovolné bázi a muselo během ní evidentně docházet k excesům. Na zakladatelském kongresu KSS v květnu 1945 to ostatně přiznal i jeden z vůdčích duchů KSJ Milovan Djilas, který v jednom z diskusních vystoupení kritizoval hesla, s nimiž partyzánská mobilizace probíhala: „*Všichni vy Albánci, jestli chcete mít nějaká práva, musíte bojovat proti Němcům. Jestli tak neučiníte, žádná práva mít nebudete*“.²⁵⁴ Takovýto nátlak a násilná mobilizace bezesporu musely vyvolat revoltu obyvatelstva, tím spíše, že během rekrutace docházelo k mnoha zločinům, resp. v dobové komunistické terminologii, k „velkým chybám“!

Pravděpodobně nejvýznamnější incident se odehrál v dubnu roku 1945 v Baru, kam byly směřovány tři velké skupiny rekrutovaných kosovských Albánců, které měly doplnit jednotky IV. armády NOAJ. Téměř celá druhá skupina byla v Baru pobita příslušníky 10. černohorské brigády. Záminku k vyvolání masakru poskytla vražda jednoho z černohorských partyzánů, jehož měl kvůli urážce zabít některý z Albánců z kolony. Aleksandar Ranković²⁵⁵ ve svém závěrečném projevu na I. kongresu Komunistické strany Srbska (KSS) v roce 1945 hovořil dokonce o tom, že za onoho zabitého příslušníka černohorské brigády plánovali partyzáni, podobně jako Němci na počátku války, zastřelit čtyřicet dalších Albánců, s tím, že „*tento jejich hloupý nápad a pro nás* (partyzány, resp. NOAJ -

253 BORKOVIĆ, Milan - GLIŠIĆ, Venceslav (edd.): *Osnivački kongres KP Srbije (8-12 maj 1945)*. Beograd 1972, s. 39.

254 *Osnivački kongres KP Srbije (8-12 maj 1945)*, s. 78, diskusní příspěvek Milovana Djilase.

255 Aleksandar Ranković (1909-1983), v té době bezesporu nejvlivnější srbský komunist, si svoji komunistickou kariéru vybudoval již před válkou. V dělnickém hnutí působil od svých patnácti let, nejprve v revolučních odborech, od roku 1927 pak ve Svazu komunistické mládeže Jugoslávie (Savez komunističke omladine Jugoslavije - SKOJ), velmi brzy poté se stal tajemníkem místního výboru SKOJ v Bělehradě, v roce 1928 byl přijat do komunistické strany a vzápětí nato se postoupil na místo tajemníka srbského zemského výboru SKOJ. Za protistátní činnost byl odsouzen na šest let vězení, z něhož se vrátil v roce 1935. V roce 1936 byl jmenován členem srbského zemského výboru KSJ, v roce 1937 pak členem politbyra Ústředního výboru KSJ. Většinu doby působil v ilegality pod krycím jménem Marko. V prvních měsících války byl zatčen, z vězení se mu ale podařilo za dramatických okolností uprchnout. V průběhu národně osvobozenického boje byl, jako člen Vrchního štábu NOAJ a jako organizační tajemník KSJ, jedním z nejbližších Titových spolupracovníků. V květnu 1944 založil komunistickou tajnou policii, již měl pod svou kontrolou prakticky až do doby svého politického pádu v roce 1966. Na konci války byl prvním zástupcem maršála Tita. V roce 1946 se stal jugoslávským ministrem vnitra, zastával i řadu dalších vedoucích státních a stranických funkcí. Kontrola mocenských složek ministerstva vnitra z něj činila po Titovi nejmočnějšího muže ve státě. Od roku 1963 až do své „politické smrti“ v roce 1966 zastával i funkci jugoslávského viceprezidenta.

pozn. V. Š.) *zcela cizí metody využily „nepřátelské živly“* (tedy ti, kteří se chtěli vzepřít tomuto excesu – pozn. V. Š.) *a vyvolaly vzpouru, přičemž bylo zabito 200 Šiptarů*“ (uvozovky v citaci V. Š.).²⁵⁶ Podle některých svědků byla tato skupina složena především z metochijských Albánců. Během války ale byla právě Metochie dějištěm mnoha zločinů učiněných na tamním černohorském obyvatelstvu a Černohorci se tak zároveň údajně mstili za tyto křivdy.²⁵⁷ Další oběti této nešťastné mobilizační kolony se udusily ve staré prachárně, kam byla skupina umístěna po incidentu. Podle Rankoviće se mělo jednat o 130 mužů!²⁵⁸ O tomto případu se již později v oficiálních dílech partyzánské historiografie nehovořilo, počet obětí barského masakru nebyl zřejmě nikdy zcela vyšetřen. Kromě Rankovićových údajů se v některých jiných partyzánských záznamech hovoří dohromady až o 400–450 zabitých mužích, albánští historici obvykle operují s pravděpodobně nadnesenými počty 1 500–2 000 obětí.²⁵⁹

S mobilizací na Kosovu je úzce spojena pravděpodobně nejzajímavější osobnost komunistického odboje a následně i protikomunistického povstání, Shaban Polluzha.²⁶⁰ Tento, v té době již pětasedmdesátiletý muž, byl politicky činný ještě v časech osmanské říše a během první světové války. Angažoval se také v době královské Jugoslávie, kdy ale zároveň spolupracoval s kačackým vůdcem Azemem Bejtou. Na počátku války vystupoval jako velitel albánských oddílů bojujících se srbskými četníky v Novopazarském sandžaku. V prvních měsících roku 1944 se přiblížil partyzánskému odboji, jemuž nakonec nabídl své služby. Při mobilizaci v listopadu 1944 se mu podařilo sestavit brigádu o počtu více než 4 000 mužů.²⁶¹ Tento úctyhodný korpus se tehdejší velitel operativního štábu pro Kosovo a Metochii Fadil Hoxha rozhodl poslat do bojů na tzv. sremskou frontu, kde se od konce roku 1944 do 12. dubna 1945

256 RANKOVIĆ, Aleksandar: *Završna reč povodom referata „Učešće komunista u izgradnji vlasti“ na Prvom kongresu Komunističke partije Srbije*. In: Týž: Izabrani govori i članci 1941–1951. Beograd 1951. s. 47.

257 Viz BALJE, Mustafa: *Barski slučaj - I dio*. Prizren-web. com. Internet magazin Bošnjaka Prizrena, Župe, Gore i Podgora. Přístup 7. srpna 2008. Mezi zabitými přitom nebyli pouze Albánci, ale také slovanští muslimové z okolí Prizrenu a z oblasti tzv. Gory. Slovanští muslimové, kteří zahynuli v tomto masakru, i ti, kteří přežili, byli později označeni za partyzány, přeživší pak až do poloviny 90. let 20. století pobírali partyzánskou penzi!

258 *Završna reč povodom referata*, s. 48.

259 Např. článek *Massive grave of albanian victims of Tivari massacre uncovered* (ATA News from Albania, 96-09-19, <http://www.hri.org/news/balkans/ata/1996/96-09-19.ata.html#03>) informující o tom, že kosovsko-albánský historik prof. dr. Zekeria Cana objevil nedaleko Starého Baru 17. září 1996 masový hrob těchto obětí, hovoří o 2 000 masakrovaných.

260 Shaban (Mustafě) Kastrati-Polluzha (1871–1945). Partyzánským jednotkám se podařilo Polluzhu s 60 bojovníky obklíčit 17. února 1945 ve vesnici Dvorane. Při pokusu o prolomení obklíčení byl Polluzha smrtelně zraněn.

261 VLLASI, Azem: *Kosovo u antifašističkom ratu*. In: Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost. Beograd 2004, s. 162.

úporně bránily německé jednotky, kryjící ústup své armádní skupiny E z Řecka, Makedonie a Kosova. Hoxha tak chtěl „zvýšit podíl Albánců v boji proti okupantům“.²⁶² Polluzha se ale měl dozvědět o excesech partyzánských jednotek v oblasti Drenice, odkud sám pocházel, a když nedostal od Vrchního štábu NOAJ v Prištině dostatečnou garanci toho, že obyvatelstvo Drenice bude uchráněno partyzánského revolučního násilí, vrátil se se svojí brigádou do Drenice. Jeho akt byl pochopitelně označen za zradu revoluce. Polluzhovy jednotky se pak přidaly na stranu povstání.²⁶³

Jako počátek povstání na Kosovu bývá označován 2. prosinec, kdy oddíly ballistů napadly Uroševac. Poté, 23. prosince, zaútočily také na Gnjilane. Povstání dostalo výraznou posilu, když se v lednu na jeho stranu přidaly oddíly Shabana Polluzhe. Dalším význačným kosovskoalbánským vojvodou, jenž zapojil své čety do povstání, byl Mehmet Gradica (1913-1945), jeden z těch, kteří v roce 1941 „očišťovali“ Drenici od srbských kolonistů. Dohromady přispěli oba velitelé do vzpoury 8 000 muži. Oddíl Adema Voce (údajně v počtu 2 000 mužů) se pokoušel v noci z 26. na 27. ledna 1945 obsadit Kosovskou Mitrovici. Situace se stále zhoršovala, takže Vrchní štáb NOAJ nakonec na přímý rozkaz J. Broze Tita 8. února 1945 zavedl na Kosovu a Metochii vojenskou správu a mimořádný stav.²⁶⁴

Jasně směřnice o tom, jak postupovat s „ozbrojenými bandami“, bojujícími proti novému režimu, vydal tajemník oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii Miladin Popović již 30. listopadu 1944. Zásah měl být energický a nemilosrdný, majetek vzbouřenců měl po vypršení lhůty ke složení zbraní a podřízení se NOAJ propadnout státu. Vesnice, které

262 Tamtéž. Jak ovšem ukazovala i německá zkušenost s divizí Skenderbeg, pro frontové pojetí boje neměli jinak osobně stateční albánští bojovníci pochopení a především výcvik. Proto také jiné narychlo mobilizované jednotky složené z kosovsko-metochijských Albánců a vyslané na sremskou frontu měly v bojích obrovské ztráty. Jak albánská, tak srbská národovecká historiografie v tomto případě shodně obviňuje komunistické velení, že narychlo mobilizované a nevyvíčené jednotky albánských a srbských rekrutů, vyslané na sremskou frontu do boje proti válkou zoceleným, ustupujícím a zoufale se bránícím německým divizím, posílalo na jistou smrt, a vyvozuje z toho závěry v tom smyslu, že komunistům šlo touto cestou o likvidaci možné opozice jejich moci.

263 Tamtéž, také např. *Saban Poluza (1871-1945) junak odbrane Novog Pazara*. <http://www.balkanforum.info/f16/saban-poluza-shaban-polluzha-retter-novi-pazar-168954>. Více o něm MJEKU, Muhamet: *Lufta e Drenices dhe Shaban Polluzha*. Pristina 1991. S nastiněným pojetím polemizuje Miroljub Vasić ze *Společnosti pravdy o antifašistickém národně osvobozeneckém boji v Jugoslávii 1941-1945*, která se snaží odvracet útoky na jugoslávské partyzánské hnutí ze strany národovecké historiografie. Vasić tvrdí, že Polluzhovy oddíly hned na počátku odmítly odejít na sremskou frontu a nakonec se v lednu 1945 vzbouřily. Viz VASIĆ, Miroljub: *Poluistinama se ne stiže do istine*. In: *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost*. Beograd 2004, s. 166.

264 *Titova naredba o naimenovanju komande vojne uprave na Kosovu*. In: *Jugoslavija 1918-1988*, s. 758.

se bránily se zbraní v ruce, doporučoval Popović obsadit, najít v nich organizátory odporu a ty okamžitě postavit před polní soud, vesničany pak odzbrojit a majetek organizátorů zabavit pro potřeby armády. Popović, který celou válku prožil v Albánii a měl k albánské národnosti vřelý vztah, ale zároveň přísně nařizoval, že nesmí docházet ke zvůli, loupežím apod. Vojenské oddíly měly ctít obyčeje „šiptarského lidu“! Ve všech vesnicích, jimiž procházely trestné oddíly NOAJ, se měly pořádat osvětové konference s místními rolníky o osvobozenécké misi armády, „*která přináší svobodu i jim*“. Komisaři měli vesničanům objasnit „*reakční roli kosovských Albánců v průběhu války*“, vysvětlit jim skutečnost, že bojovali proti svým zájmům. Mužům měli politrucí doporučit vstup do NOAJ, s nímž by pak „*bojovali za celkové zničení fašistických sil i zrádců svého národa a pomáhali při vytvoření jejich nové vlasti – Demokratické federativní Jugoslávie (DFJ)*“, jak se do voleb v listopadu 1945 jmenoval obnovený jugoslávský stát. V obcích se také měly zakládat místní národně-osvobozenécké výbory atd.²⁶⁵ Ještě tvrdší byl rozkaz operativního štábu NOAJ štábům partyzánských jednotek z 20. prosince 1944. Vůči nepříteli měly být jednotky podle tohoto rozkazu ostré a nemilosrdné. Vesnice, které „bandy“ podporovaly, měly být vystaveny blíže nespecifikovaným represáliím, neboť „*nepřátelé naší armády a lidu musí pocítit sílu našich zbraní*“. I tento rozkaz však zároveň vyzýval, že je nutné dbát na dobré mezilidské vztahy mezi vojáky Srby a Albánci, s tím, že „*masy musí skrze armádu pocítit bratrství národů Jugoslávie...*“²⁶⁶ Lze si samozřejmě představit, jak během bojových operací přesvědčovací akce a vstřícnost k obyvatelstvu vypadaly. Četné stížnosti vypovídají o tom, že si oddíly z nabádání Popoviće i operativního štábu vzali k srdci pouze tu část o ostroti a nemilosrdnosti. „Revoluční násilí“ NOAJ tak hned na počátku poválečného kosovského vývoje vzbuzovalo nedůvěru konzervativního a patriarchálního obyvatelstva v novou ideologii a spíše v něm vyvolávalo pocit, že se vrací staré pořádky předválečné Jugoslávie.

Na potlačování povstání bylo jen z jugoslávské strany vyčleněno podle některých údajů 30 000 mužů, podle jiných až 40 000 mužů,²⁶⁷ kteří nakonec s pomocí dvou albánských brigád vzpouru utlumili.²⁶⁸ Zbylé oddíly „ballistů“ ustoupily do Řecka, část se však ještě dlouho skrývala v horských oblastech, odkud čas od času činila výpady. Skupinky vzbou-

265 *Pismo Miladina Popovića, sekretara Oblastnog komiteta KPJ za Kosmet, svim zame-nicima političkih komesara* (30. listopadu 1944). In: Jugoslavija 1918–1988, s. 708–709.

266 *Zapovest operativnog štaba NOV i PO Kosova i Metohije štabovima partizanskih jedinica* (20. prosince 1944). In: Jugoslavija 1918–1988, s. 756–757.

267 VASIĆ, Mirosljub: *Poluistinama se ne stiže do istine*, s. 166.

268 Jednalo se o 5. albánskou brigádu, která se předtím účastnila osvobození Prizrenu a Djakovice a 6. albánskou brigádu, která byla na Kosovo poslána v únoru, když předtím spolu s oddíly NOAJ bojovala ve východní Bosně. Viz FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*, s. 700.

řenců se v odlehlých krajích udržely až do počátku 50. let.²⁶⁹ Na zakladatelském kongresu KS Srbska hovořil 8. května 1945 nově zvolený tajemník ÚV KSS Blagoje Nešković²⁷⁰ o tom, že na Kosovu a v Metochii se v té době pohybovalo stále ještě kolem 1 200 „ballistů“ a kolem tisícovky dezertérů. V roce 1946 mělo v oblasti působit ještě 55 balistických skupin! Ještě v průběhu roku 1946 podle oficiálních údajů Správy státní bezpečnosti - UDB,²⁷¹ pověřené bojem se zbytky těchto skupin, padlo 355 mužů a zajato bylo dalších 138 členů různých balistických skupin, dobrovolně se vzdalo 41 povstalců.²⁷²

Obětí balistické pomsty se nakonec 13. března 1945 paradoxně stal sám Miladin Popović, který byl mezi srbskými a černohorskými komunistickými vůdci prakticky jediný, jenž prosazoval připojení obou oblastí k Albánii.

Do 15. května, kdy byla zrušena vojenská správa, při potlačování povstání zahynulo 850 vojáků Jugoslávské armády. Údaje o ztrátách na straně vzbouřenců nejsou známy.²⁷³ Monografie o Kosovu, vypracovaná v roce 1973 k třicátému výročí založení kosovské autonomie týmem předních srbských a kosovskoalbánských historiků, etnografů a ekonomů, hovoří o tom, že válečné ztráty kosovského obyvatelstva jsou odhadovány na 6 200 mužů.²⁷⁴ Kdo všechno se do těchto ztrát počítá, a zda zahrnují také oběti na straně „nepřátel revoluce“, ale není zřejmé. Propagandistické materiály albánské hoxhistické provenience, vydávané po roce 1948, hovoří o masových vraždách albánského obyvatelstva v Gnjilanech a zejména v oblasti Drenice, k nimž mělo dojít po jejich osvobození NOAJ. Partyzánské násilí mělo být podle těchto propagačních spisů mnohem horší a nelidštější, než v době „srbských králů“ (mysleno novodobých srbských panovníků po roce 1878 - pozn. V. Š.)“ činili „všichni ti Pašićové (myslen srbský a později jugoslávský premiér Nikola Pašić - pozn. V. Š.) a další...“.²⁷⁵ O tom, že k takovým excesům dochá-

269 *Jugoslavija 1918-1988*, s. 757-758.

270 Dr. Blagoje Nešković (1907-1986), předválečný komunista, lékař, bojoval ve španělské občanské válce, člen Vrchního národně osvobozenického výboru Srbska od počátku komunistického odboje, od června 1948 také člen politbyra ÚV KSJ, v letech 1945-1948 předseda vlády Lidové republiky Srbsko. V listopadu 1952 vyloučen z KSJ s obviněním, že podporoval rezoluci Informbyra.

271 Komunistické vedení ještě hluboce v dobách válečných, v květnu 1944, zformovalo svou první tajnou policii - Oddělení národní bezpečnosti (Odeljenje za zaštitu naroda - OZNA), která byla v roce 1946 reorganizovaná do dvou složek - Správy státní bezpečnosti (Uprava državne bezbednosti - UDB) a Kontrašpionážní služby (Kontraobaveštajna služba - KOS). Zakladatelem komunistické tajné policie a jejím prvním velitelem se stal Aleksandar Ranković.

272 *Bali Kombetar*. <http://sr.wikipedia.org>. Přístup 3. září 2010.

273 VASIĆ, M.: *Poluistinama se ne stiže do istine*, s. 166.

274 *Kosovo - Kosova nekad i danas - dikur e sot*, s. 225.

275 *Bela knjiga o neprijatelskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*. Beograd 1961, s. 50. V knize je citována publikace komise propagandy a agitace Albánské strany práce (Partia ë Punës ë Shqipërisë - PPSH),

zelo, nemůže být pochyb, ostatně zprávy o nich zřejmě přiměly oddíly Shabana Polluzhe k návratu do Drenice a vystoupení proti ustavující se komunistické moci. Počet obětí této „partyzánské spravedlnosti“ ovšem není znám a je zřejmě nezjistitelný, podobně jako počet bez soudu zavražděných ustašovců, slovinských dobrovolníků a srbských četníků v květnu roku 1945 na slovinsko-rakouských hranicích.²⁷⁶ Tím spíše pak sloužil a slouží k nejrůznějším manipulacím, jimž často podlehnou i renomovaní balkanisté. Albánská literatura obvykle uvádí, že v hranicích Kosova a Metochie mělo zahynout v bojích či během masakrů a hromadných poprav 28 400 osob, novější srbské údaje hovoří celkově o 25 000 obětech války v oblasti, z nichž mělo být 15 000 Albánců a 10 000 Srbů.²⁷⁷ Velká část albánských obětí také bezesporu zahrnuje masy mobilizovaných mužů, kteří byli bez patřičného výcviku v prvních měsících roku 1945 vrženi na sremskou frontu. Noel Malcolm ale ve své monografii uzavírá srovnání různých údajů o válečných obětech na Kosovu a v Metochii konstatováním, že v porovnání s jinými oblastmi Jugoslávie šlo o neobyčejně nízké procento obyvatelstva. Kosovo dokonce mezi lety 1940–1948 zaznamenalo mírný demografický růst!²⁷⁸

Problém, který nebyl pouze kosovsko-metochijský, ale celojugoslávský, vznikl v dalších měsících a letech po ukončení druhé světové války. Zločiny, které se během ní udály, ať již v tomto případě z albánské, tak také z partyzánské strany, zůstaly z větší části nepotrestány. Je pochopitelné, že se nehovořilo o partyzánských excesech. Snahy o to mohly být snadno označeny jako kontrarevoluční. Nehovořilo se však z větší části ani o zločinech „nekomunistických“ – ustašovských, ballistických, četnických aj. Titův establishment takovýmto způsobem vykupoval národnostní smír. Zločiny, které nebyly potrestány bezprostředně po válce v dobách „revoluční spravedlnosti“, již později nebyly vyšetřovány, hovořit o nich bylo v komunistické Jugoslávii prakticky tabu. O to více zlé krve vyvolaly v 80. letech, kdy se jich zmocnila opoziční nacionalistická intelektuální elita a v uměleckých dílech, filmech i přednáškách manipulací s nimi dokázala rozplavat nacionální nesnášenlivost i tam, kde se to nejméně očekávalo.

jak se Komunistická strana Albánie (Partia Kommuniste e Shqipërisë) přejmenovala na svém prvním kongresu v roce 1948, vydané v Tiraně v roce 1958.

276 Ustupující quislingovské jednotky z celé Jugoslávie i oddíly nekomunistického odboje se s koncem války stahovaly do Slovinska. Zde byly částečně zajaty NOAJ, částečně se jim podařilo překročit hranici do Rakouska, tedy do britské okupační zóny, a do Itálie (zóny USA). Britové ovšem, na rozdíl od Američanů, všechny oddíly, včetně svých bývalých spojenců četníků, předali zpět do rukou partyzánů, kteří je vzápětí postříleli. Dohromady se mohlo jednat o více než 50 000 bez soudu popravených mužů! Viz např. KARAPANDZICH, Borivoje M.: *The Bloodiest Yugoslav Spring, 1945: Tito's Katyns and Gulags*. New York 1980.

277 MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 355.

278 Tamtéž.

O komunistickém přístupu k této záležitosti svědčí velice průkazně dokument ze schůze Výboru pro vnitřní politiku Svazové výkonné rady (= vlády - pozn. V. Š.) Federativní lidové republiky Jugoslávie (FLRJ)²⁷⁹ z 18. dubna 1956, publikovaný nedávno Janem Pelikánem. Po akci zabavování zbraní na Kosovu, k níž došlo na přelomu let 1955-1956 a o níž ještě bude řeč níže, se bezpečnostní složky v oblasti ve shodě s částí politického vedení rozhodly otevřít některé křiklavé případy nepotrestaných zločinů, k nimž došlo za války ze strany albánského obyvatelstva. Jak Aleksandar Ranković, jeden z nejmocnějších mužů ve státě, tehdejší místopředseda federální vlády, který měl ve své kompetenci policii a tajné služby, tak Slobodan Penezić,²⁸⁰ tehdejší místopředseda srbské vlády zodpovědný za vnitřní záležitosti, ovšem soudní stíhání nedoporučovali, protože by to podle nich mohlo mezi občany albánské národnosti „vyvolat nejistotu“. Penezić navrhl pouze výběrové zatčení dvou nebo tří skupin, maximálně o počtu 30 lidí, u nichž bylo stoprocentně prokázáno, že se účastnili masových exekucí. Ostatní „známí“ nepřátelé z doby války měli zůstat nepotrestaní. Pokud by se totiž postupovalo směrem k hromadnému vyšetřování, pak by to, podle Peneziće, „v některých vesnicích postihlo většinu lidí“.²⁸¹ Nakonec ale k žádnému novému vyšetřování stejně nedošlo.

279 Jako Federativní lidová republika Jugoslávie byl stát označován v letech 1945-1963, kdy teoretikové socialismu naznali (podobně jako v tehdejší Československu), že v zemi již byly vybudovány základy socialismu. V nové ústavě z roku 1963 pak byl stát přejmenován na Socialistickou federativní republiku Jugoslávii (SFRJ). Výbor, o němž je řeč, byl sice pouze poradním orgánem federální vlády, jeho členy ale byly velice vlivné osobnosti z různých republik federace navázané obvykle na jugoslávskou tajnou službu (např. Aleksandar Ranković, Svetislav Stevanović aj.), jež disponovaly velice citlivými informacemi, které se často ani mimo výbor nedostaly. Viz PELIKÁN, Jan: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držených zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovanský přehled 91 (2005), s. 475.

280 Slobodan Penezić zvaný Krcun (1918-1964), účastník národněosvobozeneckého hnutí, jeden ze zakladatelů a první náčelník OZNA. Přestože po válce zastával různé vysoké funkce (mj. člen federální vlády, místopředseda srbské vlády), byl vždy spjat s bezpečnostními složkami a tajnou službou. Podílel se na zatčení vůdce nekomunistického srbského odboje generála Dragoljuba Mihailoviće, jehož měl podle některých svědectví vlastnoručně popravit (viz např. <http://users.teol.net/~magaz/Draza%20Mihajlovic%20ubijen%20na%20Starom%20sajmistu>. htm). Sám zahynul při dodnes neobjasněné autonehodě.

281 PELIKÁN, J.: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držených zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*, s. 482.